

РОЗВИТОК ТУРИСТИЧНОГО ПОТЕНЦІАЛУ ЗАПОРІЗЬКОГО РЕГІОНУ

DEVELOPMENT OF TOURISM POTENTIAL ZAPOROZHYE REGION

Юхновська Ю.О.

кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри науково-природничих дисциплін,
Хортицька національна навчально-реабілітаційна академія
Запорізької обласної ради

Гіряк Є.І.

викладач кафедри науково-природничих дисциплін,
Хортицька національна навчально-реабілітаційна академія
Запорізької обласної ради

У статті обґрунтовано необхідність розвитку туристичного потенціалу України та Запорізького регіону. Досліджено сучасний стан туристичних потоків України та курортні і лікувально-оздоровчі зони Запорізької області. Запропоновано шляхи розв'язання проблем розвитку й управління лікувально-оздоровчим та санаторно-курортним туризмом Запорізького регіону.

Ключові слова: туризм, потенціал, розвиток, туристична діяльність, туристичний потенціал, туристичний бізнес, туристичний ринок, регіональні ресурси, розвиток туризму.

В статье обоснована необходимость развития туристического потенциала Украины и Запорожского региона. Исследованы современное состояние туристических потоков Украина и курортные и лечебно-оздоровительные зоны Запорожской области. Предложены пути решения проблем развития и управления лечебно-оздоровительным и санаторно-курортным туризмом Запорожского региона.

Ключевые слова: туризм, потенциал, развитие, туристическая деятельность, туристический потенциал, туристический бизнес, туристический рынок, региональные ресурсы, развитие туризма.

The necessity of development of tourism potential in Ukraine and Zaporizhia region. The modern state of Ukraine and tourist flows and health therapeutic areas of Zaporozhye region. The ways of solving the problems of development and management of Therapeutic and health-tourism resort of Zaporozhye region.

Keywords: tourism, capacity, development, tourist activities, building tourist, tourist business, tourist marketplace, locale resources, development of tourism.

Постановка проблеми. Туризм – це одна з найбільш прибуткових та динамічних галузей світової економіки, адже вона стимулює розвиток національного господарства країни, забезпечує збільшення валютних надходжень за рахунок розвитку в'їзного туризму, ефективного використання природного й історико-культурного потенціалу. Залучення в туристичну галузь приватного сектору в багатьох країнах уможливило підвищення рівня міжнародних валютних надходжень.

Актуальність дослідження полягає в тому що, Україна має величезний туристичний потенціал, а також «проголошує туризм одним із пріоритетних напрямів розвитку економіки та культури і створює умови для туристичної діяльності» [1].

Трансформаційні процеси, які відбуваються останнім часом в соціально-економічній системі України, значною мірою торкнулися і однієї

з провідних і найбільш динамічних галузей у розвитку світової, зокрема національної, економіки – туризму.

Туризм – це галузь, що відіграє важливу роль у формуванні валового внутрішнього продукту, у створенні додаткових робочих місць та забезпеченні зайнятості населення у вирішенні багатьох проблем входження України у світове, зокрема європейське співтовариство.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідники виявляли різні аспекти розвитку та потенціалу туристичної діяльності, а саме інноваційні засоби розвитку туризму (І. Антоненко [2], О. Кузьмін, Г. Михайліченко [5], Д. Стеченко [14]), передумови та наслідки туристичної діяльності (І. Алексєєв [15]), підходи до управління підприємствами з надання послуг міжнародного туризму (І. Сазонець, К. Стоян [13]), механізми відтворення регіональних

ресурсів (С. Левицька, П. Скрипчук [7], В. Кравців [6]), можливості підвищення результативності використання туристичного потенціалу окремих регіонів України (О. Романів [12; 15; 16], В. Данильчук [3], О. Ксифілінова [4], М. Мальська, І. Балабанов, І. Гарбуз, В. Жук, М. Мальчик, Н. Онищук [9], М. Римар, В. Курницький [11]).

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. У зв'язку з ускладненням умов функціонування підприємств на ринку туристичних послуг виникає необхідність виявлення додаткових конкурентних переваг рекреаційно-курортного та туристичного потенціалу. Прагнення суб'єктів господарювання реалізувати потенціал туристичних послуг та отримати максимальний прибуток в умовах жорсткої конкуренції спонукає їх до переоцінки власних можливостей, аналізу інформаційно-рекламної діяльності, вивчення інфраструктури туристичного ринку, дослідження рівня підготовки персоналу та визначення здатності вітчизняного бізнесу адаптуватися до вимог споживачів. Все це зумовлює необхідність розробки рекомендацій та пропозицій щодо формування потенціалу на туристичному ринку.

Формулювання цілей статті (**постановка завдання**). Метою статті є дослідження розвитку сучасного ринку туристичних послуг України загалом та Запорізької області зокрема, а також оцінка туристичного потенціалу ринку послуг України та Запорізького регіону.

Виклад основного матеріалу дослідження. За підсумками 2015 року Україна посіла 79 позицію зі 140 у рейтингу країн за індексом глобальної конкурентоспроможності згідно з даними експертів ВЕФ [10].

У процесі формування ринкового середовища в Україні значне місце відводиться реформуванню туристичної галузі, інституційним ядром якої є курортно-рекреаційний комплекс. В умовах переходу від командно-адміністративної економіки до ринкових умов господарювання трансформаційні процеси у відносинах власності істотно вплинули на розвиток туристично-рекреаційних комплексів, що спричинило появу цілком нових, майже ще не досліджених організаційно-економічних та господарсько-правових форм їх функціонування.

За результатами соціально-економічного аналізу стану туристичних потоків України протягом 2000–2015 років спостерігається зниження більшості основних показників туристичної галузі. Так, згідно з інформацією Головного управління статистики кількість туристів, які скористалися послугами суб'єктів туристичної діяльності протягом зазначеного періоду, знизилася втричі: з 90 907 осіб у 2000 році до 30 922 осіб у 2015 році. Скоротився потік іноземних туристів до країни: з 23 367 осіб у 2000 році до 31 особи у 2015 році (табл. 1).

Отже, на підставі статистичних відомостей доходимо висновку, що туризм в Україні розвивається сталими темпами, але обсяг споживання товарів і послуг туристичної діяль-

Таблиця 1

Туристичні потоки України

Роки	Кількість туристів, обслугованих суб'єктами туристичної діяльності України, усього	Із загальної кількості туристів			Кількість екскурсантів
		іноземні туристи	туристи-громадяни України, які виїжджали за кордон	внутрішні туристи	
2000	90 907	23 367	7 184	60 356	56 135
2001	93 396	19 148	7 868	66 380	95 234
2002	107 517	26 643	10 717	70 157	73 548
2003	190 959	29 658	13 741	147 560	62 693
2004	86 153	16 444	13 883	55 826	77 085
2005	100 271	13 989	17 977	68 305	85 325
2006	99 744	15 540	22 295	61 909	76 316
2007	114 679	17 661	28 682	68 336	80 010
2008	120 151	20 029	30 022	70 100	92 796
2009	91 425	16 606	22 063	52 756	63 228
2010	88 821	17 656	24 938	46 227	55 067
2011	60 055	1 541	23 882	34 632	49 726
2012	35 428	760	25 023	9 645	22 722
2013	54 415	778	31 107	22 530	27 193
2014	39 010	112	22 320	16 578	9 254
2015	30 922	31	17 197	13 694	9 384

ності України зменшується останніми роками у зв'язку з фінансовим кризовим станом та бойовими діями на Сході країни.

Курортні і лікувально-оздоровчі зони підрозділяються на такі види.

1) Залежно від цінності природних курортних і лікувальних ресурсів:

– загальнодержавного значення (території, що мають особливо цінні й унікальні природні курортні, лікувально-оздоровчі ресурси та фактори);

– місцевого значення (території, на яких поширені природні, курортні, лікувальні, оздоровчі ресурси і фактори).

2) Відповідно до зазначених ресурсів курорти бувають бальнеологічними, грязьовими, кліматичними, змішаними [3].

Бальнеологічний курорт припускає, що основним лікувальним фактором є мінеральні води (для внутрішнього і зовнішнього застосування). Лікувальні грязі служать головним засобом лікування та оздоровлення грязьового курорту. Кліматичний курорт заснований на використанні приморського або гірського клімату. Бальнеогрязьовий вид комбінує лікування та оздоровлення за допомогою мінеральних вод і лікувальних грязей. На бальнеокліматичному курорті як лікувальні фактори переважно виступають клімат та мінеральні води.

Найбільш поширений тип кліматичних курортів – приморський. У структурі кліматичних курортів світу він становить 60,3%. Дедалі більше туристів відкривають для себе можливості поєднувати відпочинок на морі з ефективним лікуванням. Морський клімат сприяє подоланню багатьох хвороб. Він позитивно впливає на людей із захворюваннями крові, кісткової тканини, лімфатичних залоз.

Окрім трьох основних типів курортів – бальнеологічних, грязевих і кліматичних, – виокремлюють перехідні (проміжні). Це курорти, які використовують відразу кілька природних лікувальних факторів, наприклад, мінеральні води і грязі чи клімат і мінеральні води.

Різновид кліматичних курортів кліматокумисо-лікувальний курорт розташований у степовій зоні й відомий своїм комбінованим методом лікування, що поєднує цілющі властивості сухого степового клімату і кумису – кисломолочного напою з кобилячого молока. Кумис підвищує засвоюваність білків і жирів, сприяє збільшенню маси. Таких курортів у світі всього близько 40.

Мінеральні води допомагаютьвилікуватися від численних недуг. Серед пацієнтів бальнеологічних курортів переважають люди із захворюваннями шлунково-кишкового тракту, серцево-судинної і нервової систем, дихальних шляхів, опорно-рухового апарату. Ефективність лікування низки захворювань на бальнеологічних курортах підтверджують результати медичних досліджень.

В Україні наявні значні запаси гідромінеральних ресурсів – природні лікувальні ресурси, зокрема мінеральні води та лікувальні грязі. Уточнимо, що мінеральними називають природні води з підземних джерел, що мають загальну мінералізацію не менше 1 г/л і, як правило, володіють певними специфічними особливостями складу та, відповідно, терапевтичної дії. Лікувальні мінеральні води мають мінералізацію понад 15 г/л, містять ряд активних компонентів дії, продаються лише в аптеках і потребують спеціального індивідуального застосування за рекомендацією лікаря. Більш науковим є поділ всіх мінеральних вод за хімічним складом і специфікою дії на бальнеологічні групи, класи та підкласи, а місцевості, що мають мінеральні джерела та інфраструктуру для оздоровчого використання цього дару природи, називають бальнеологічними курортами. Бальнеотерапію (лікування мінеральними водами) фахівці рекомендують людям з патологією печінки, з виразками шлунка і дванадцятипалої кишки, з гіпотонією жовчного міхура. Крім цього, з успіхом можуть бути використані мінеральні води під час лікування і профілактики захворювань нирок і сечовивідної системи, прямої кишки, підшлункової залози, за порушень в обміні речовин і в функціонуванні ендокринних залоз (ожиріння, подагра, захворювання щитовидної залози). Термальні джерела допоможуть в боротьбі за здорову нервову, серцево-судинну систему, органи дихання і органи сечостатевої системи.

Загалом клімат широко використовують на будь-якому курорті як основний лікувальний чи оздоровчий чинник. Особливим лікувально-оздоровчим природним лікувальним ресурсом є унікальний мікроклімат печер та шахт (Слов'янські, Донецька область та Солотвинські соляні шахти, Закарпатська область). Кліматичні курорти, де основними видами лікування є повітряні та сонячні ванни, а також купання, для посилення дії лікувальних факторів у лікувальний комплекс включають фізіотерапевтичні процедури, лікувальне харчування, лікувальну фізкультуру. Такого профілю лікувально-оздоровчі заклади України знаходяться в Ірпені, Бучі, Ворзелі, Конча-Заспі, Пущі-Водиці, Соснівці, Одеському курортному районі, Закарпатській групі курортів, Яремчу, Бердянську, Кирилівці.

Грязеві курорти прив'язані до родовищ лікувальних грязей (пелоїдів). Грязелікування використовується переважно за патології суглобів, нервової системи травматичного походження, а також гінекологічних та деяких інших захворювань. Завдяки сучасним методам і новітнім технологіям грязелікування дає змогу досягти високих медичних результатів, що сприяє зростанню популярності грязевих курортів серед людей, які потребують лікарської допомоги.

Запорізька область займає вигідне економіко-географічне положення. Вона розташована у південно-східній частині України і межує

з Херсонською, Дніпропетровською, Донецькою областями. Південні кордони області омиваються водами Азовського моря, берегова лінія якого в межах області перевищує 300 км.

Територія області займає 27,2 тис. кв. км, що становить 4,5% території України. Протяжність із півночі на південь становить 208 км, а зі сходу на захід – 235 км. Від м. Запоріжжя до столиці України м. Києва залізницею 715 км, а шосейними дорогами 618 км.

Умовно область поділяється на три природно-сільськогосподарські зони: зону степу (50,8%), зону степну посушливу (34,8%) та сухостепну зону (14,4%).

Природно-кліматичні умови дають змогу вирощувати в області майже всі сільськогосподарські культури, отримуючи високі врожаї.

Клімат помірно-континентальний, характеризується чітко означеною посушливістю. Середньорічні температури: літня +22°C, зимова – 4,5°C. На рік у середньому припадає 225 сонячних днів, рівень опадів становить 448 мм. Такі кліматичні умови максимально сприяють розвитку сільського господарства, курортів та туризму.

Для області характерний рівнинний ландшафт. Ґрунти переважно чорноземні. Природні ресурси багаті і різноманітні. У регіоні знаходяться значні запаси залізної й марганцевих руд, гранітів. Частина регіону в сумарних запасах мінеральної сировини в Україні складає: пегматит – 88,06%, апатит – 63,42%, марганцева руда – 69,1%, вторинні каоліни – 22,9%, вогнетривкі глини – 8,6%.

Запорізька область має значний рекреаційно-курортний та туристичний потенціал. Південь області омивається водами Азовського

моря, берегова лінія якого в межах області складає біля 350 км. Сприятливий клімат, чудові прибережні пейзажі Дніпра, джерела мінеральної води і лікувальні грязі, ласкаве й тепле Азовське море приваблюють туристів. Курорт державного значення Бердянськ, місто Приморськ та селище Кирилівка користуються великою популярністю у відпочиваючих як курортні центри.

Всього на Азовському узбережжі та в акваторії Дніпра в регіоні функціонує близько 500 оздоровчих закладів, 30 садиб зеленого туризму. У межах області розвідані та використовуються мінеральні води та лікувальні грязі практично всіх відомих бальнеологічних типів. В оздоровчих і лікувальних цілях широко використовується озокерит та спелеотерапія.

Курортні та рекреаційні території складають майже 15% площі області. Своєрідністю краю є унікальне поєднання природних умов, ландшафтів, різноманітних рекреаційних ресурсів із рядом емоційно потужних пам'яток історії, археології, монументального мистецтва та архітектури. Рекреаційний потенціал Запорізького Приазов'я створює передумови для перспективного розвитку курортного господарства України.

На сучасному етапі ця територія є рекреаційним резервом країни, знаходиться здебільшого на шляху екстенсивного освоєння. Бердянський грязьовий приморський курорт розміщений на південному сході області і територіально об'єднує у собі Бердянську косу з її кореневою частиною, курортну зону міста Бердянська, а в перспективі приєднає до себе Луначарські, розташовані на захід від міста Бердянська, і Новопетровські, розташовані на схід від міської межі, рекреаційні угіддя стихійного тривалого і короткочасного відпочинку локального значення.

Бердянський курорт має сприятливі соціально-економічні передумови, основу яких становить достатньо розвинута транспортна інфраструктура, що забезпечує доступність курорту усіма видами транспорту. Кирилівський бальнеокліматичний грязьовий приморський курорт розташований на південному заході Запорізької області і територіально об'єднує власне селище Кирилівку, коси Пересип і Федотову. На території курорту, що займає площу у 203,3 га, переважає оздоровчий сезонний відпочинок дітей і дорослих. Система розселення у межах курортів носить розосереджений характер. Відсутня система центрів забезпечення, у яких є зосереджені об'єкти культурно-побутового обслуговування, тому в перспективі найбільш оптимальним є формування групових систем населених місць із виділенням в них рекреаційних центрів забезпечення. Запорізька область характеризується поєднанням природних умов, ландшафтів і різноманітних рекреаційних ресурсів, які сприяють розвитку. Запорізька область має високий потенціал щодо курортно-рекреа-

Рис. 1. Туристичний потенціал Запорізької області

ційної сфери, що відноситься до Приазовського рекреаційного району в межах Азово-Чорноморського рекреаційного регіону. На березі Азовського моря у Запорізькій області розташовані два популярні кліматогрязеві курорти, а саме Бердянськ та Кирилівка.

Курорт Бердянськ – це курортна столиця Приазов'я, грязевий та кліматичний рівнинний курорт степової зони Запорізької області. Природні лікувальні ресурси – солоні озера з великими запасами лікувальних грязей, а також просторі піщані пляжі, південний морський та степовий клімат, різноманіття фруктів. Літо у Бердянську спекотне: температура повітря в червні становить +20,7°C, у липні-серпні сягає +22,5–23,6°C. Середня температура води коливається від +17°C у травні до +24°C у липні-вересні. Основні лікувальні засоби курорту: мулисті грязі та ропа озер Червоне, Велике й затоки Азовського моря, а також мінеральні хлоридні й натрієві води.

Функціонують численні санаторії, курортна поліклініка з водогрязелікарнею для амбулаторних хворих, а також будинки та бази відпочинку. Показаннями для лікування є захворювання органів руху, периферійної нервової системи, гінекологічні та органів дихання туберкульозного характеру.

Курорт Кирилівка – приморський кліматично-грязевий курорт, розташований у степовій зоні Запорізької області. До основних лікувальних факторів відносяться мулисті сульфідні грязі у руслах річок Великий та Малий Утлюк, Утлюцькому й Молочному лиманам та хлоридні натрієві мінеральні води. Ропи Утлюцького лиману хлоридно-сульфатно-натрієво-кальцієвого типу містить до 160 г/л солей. Джерело сірководневої хлоридно-натрієвої води з мінералізацією до 7 г/л використовують для ванн. Функціонують санаторії, пансіонати з лікуванням, бальнеогрязелікарня.

Отже, Запорізька область, маючи такий туристсько-рекреаційний потенціал, повинна виходити на світовий ринок туризму, тим самим залучати іноземних туристів та інвесторів. Розвиток курортно-туристичної сфери в регіоні приведе до збільшення доходів, що надходять в регіональні і місцеві бюджети, і тим самим покращить рівень життя населення. Крім того, це позитивно позначиться на зростанні попиту на продукцію місцевої промисловості, збільшенні об'єктів туризму, стану кон'юнктури у будівництві та інфраструктурі в регіоні, дасть змогу вирішувати проблеми зайнятості й екології.

Сьогодні для України є актуальними визначення місця курортів у загальнодержавній Стратегії соціально-економічного розвитку, а з урахуванням цього розробка стратегії розвитку курортів. Якщо в подальшому в Україні курортна галузь у господарському комплексі буде використовуватися здебільшого для потреб націо-

нальної системи охорони здоров'я, то у Стратегії розвитку курортів необхідно врахувати запровадження ефективної системи фінансування санаторно-курортної галузі і створення системи заохочення інвестицій у модернізацію та будівництво закладів санаторно-курортної галузі, створення доступного за ціною оздоровчого продукту, дотримання державних стандартних методик у галузі лікування та медичної реабілітації на курортах, координацію діяльності санаторно-курортних та оздоровчих закладів незалежно від форми власності та підпорядкування.

Стан розвитку рекреаційної сфери Запорізької області характеризується такими основними проблемами [8]: необхідність розвитку нових перспективних галузей економіки міста; відсутність у Запоріжжя іміджу цікавого, сучасного, туристично-привабливого міста, наявність «антирейтингу» як екологічно проблемного та некреативного міста; низький рівень використання туристичного потенціалу території у сфері пізнавального туризму на основі культурної багатоманітності та історичної унікальності; відсутність у Запоріжжі туристично-привабливих загальновідомих подій і заходів національного та міжнародного рівнів, які проводяться на регулярній основі; невикористання промислового комплексу та індустріальної спадщини міста для розвитку інноваційних напрямів туризму, зокрема індустріального та ділового туризму; недостатня розвиненість транспортної і туристичної інфраструктури міста та відповідних послуг; низька якість комерційних та окремих муніципальних послуг; незацікавленість приватних інвесторів у розвитку туристичної галузі міста; низький рівень активності та обізнаності місцевої громади щодо культурно-історичної спадщини і туристичного потенціалу Запоріжжя.

Висновки. Виходячи з наведеного матеріалу, можемо зробити висновки щодо розв'язання проблем системного загальнодержавного характеру розвитку й управління лікувально-оздоровчим та санаторно-курортним туризмом. Для цього необхідно:

- оновити державні концептуальні програми з урахуванням вимог міжнародних стандартів і туристично-рекреаційного потенціалу регіонів;

- удосконалити державний кадастр туристичних та рекреаційних ресурсів, створити довідково-інформаційні бази наявних закладів санаторно-курортного типу, кемпінгів, баз відпочинку тощо;

- активізувати роботу з розроблення інвестиційних пропозицій на територіях, розташованих у туристично та рекреаційно привабливих зонах, з метою залучення потенційних інвесторів для модернізації наявних закладів і розширення переліку та якості послуг;

- у рамках оновлення програм соціально-економічного розвитку регіонів передбачити стратегічні пріоритети дій місцевої влади у напрямі розвитку туризму й курортів, забезпе-

чивши їх фінансовою підтримкою на рівні місцевих бюджетів;

– на регіональному рівні унормувати процедуру впровадження місцевих зборів з використання лікувально-оздоровчих та туристичних ресурсів з метою цільового використання зібраних коштів для комплексного оновлення й реконструкції інфраструктури малих міст, що мають рекреаційний потенціал, прокладення якісних шляхів сполучення та реорганізації (технічної модернізації) комунального господарства;

– налагодити систему постійного й оперативного моніторингу з метою відстеження динаміки внутрішнього та в'їзного лікувально-оздоровчого туризму, визначення популярних туристич-

них продуктів і тим самим корегувати роботу санаторно-курортного комплексу;

– упровадити систему безперервного навчання кадрів, зайнятих у курортному обслуговуванні, лікувально-оздоровчому туризмі, сфері готельного та ресторанного господарства, використовуючи як професійні навчальні заклади, так і провадження спеціальних програм, курсів для центрів при службі зайнятості населення;

– регіональним центрам зайнятості розробити комплекс програм щодо перекваліфікації працездатного населення, зокрема з метою працевлаштування у сферах, пов'язаних із функціонуванням лікувально-оздоровчого та санаторно-курортного комплексу туристично-рекреаційної індустрії.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Про туризм : Закон України від 15 вересня 1995 року № 324/95 / Офіційний сайт Верховної Ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/laws>.
2. Антоненко І. Логістична стратегія як управлінська інновація в індустрії туризму / І. Антоненко, Г. Михайліченко // Вісн. Нац. ун-ту «Львів. політехніка». – 2011. – № 714. – С. 281–290.
3. Данильчук В. Туристичний бізнес у збалансованому розвитку економіки регіонів України / В. Данильчук // Вісник Донецького інституту туристичного бізнесу. Серія «Економіка, організація та управління підприємствами туристичної індустрії та туристичної галузі в цілому». – 2013. – № 17. – С. 46–51.
4. Ксифілінова О. Проблеми забезпечення стійкого розвитку регіонального туризму та шляхи їхнього рішення / О. Ксифілінова // Бізнес Інформ. – 2011. – № 9. – С. 96–98.
5. Кузьмін О. Актуальне дослідження інноваційного розвитку туризму (Відгук на монографію Г. Михайліченко «Інноваційний розвиток туризму») О. Кузьмін // Вісник Київського національного торговельно-економічного університету. – 2013. – № 2. – С. 124–128. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vknteu_2013_2_13.
6. Науково-методичні підходи та алгоритм розробки регіональних програм розвитку рекреаційної сфери / [В. Кравців, В. Полюга, О. Гулич] // Соц.-екон. дослідж. в перехід. період. ринк. трансформації України: пробл. та перспективи : зб. наук. пр. – Вип. 1. – 2004. – С. 9–17.
7. Левицька С. Про відтворення ресурсного потенціалу України в контексті її інтеграції в ЄС / С. Левицька, П. Скрипчук // Економіка України. – 2014. – № 12. – С. 87–91.
8. Лисенко В. Стратегія розвитку туризму у місті Запоріжжі на 2014–2018 рр. (проект) / В. Лисенко, Н. Пічкур. – Запоріжжя, 2013. – 93 с.
9. Мальчик М. Туристські центри в маркетинговій стратегії розвитку регіонів / М. Мальчик, Н. Онищук // Становлення сучасного українського суспільства: політичні, управлінські, економічні та правові аспекти : тези допов. всеукр. наук. – практ. конф. (Київ, 27 березня 2015 року) : у 2 ч. – К., 2015. – Ч. 2. – С. 214–216.
10. Позиція України в рейтингу країн світу за індексом глобальної конкурентоспроможності (2015–2016 роки) // Центр гуманітарних технологій [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://edclub.com.ua>.
11. Римар М. Вектори організаційно-правового удосконалення практики функціонування національного природно-заповідного фонду / М. Римар, В. Курницький // Вісн. Нац. ун-ту «Львів. політехніка». – 2014. – № 797. – С. 135–139.
12. Романів О. Напрями удосконалення територіальної організації сільського зеленого туризму Рівненської області / О. Романів, О. Твердохліб // Проблеми розвитку вищої школи та економіки в XXI столітті : збірник тез виступів учасників Міжнародної науково-практичної конференції – Рівне, 2013. – С. 307–311.
13. Сазонець І. Сутність та концептуальні підходи до формування механізму управління підприємствами з надання послуг міжнародного туризму / І. Сазонець, К. Стоян // Ефективна економіка. – 2013. – № 8. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/efek_2013_8_66.
14. Стеченко Д. Інноваційна політика кластероутворення в рекреаційно-туристичній сфері України / Д. Стеченко, І. Безуглий // Наук. вісн. Черніг. держ. ін-ту економіки і упр. Сер.: Економіка. – 2014. – Вип. 2. – С. 9–18.
15. Попит на сільський зелений туристичний продукт Рівненської області / [Т. Трусова, О. Твердохліб, О. Романів] // Вісник Хмельницького національного університету, Економічні науки. – 2014. – Т. 1. – № 6. – С. 202–209.
16. Трусова Т. Соціально-економічні передумови і наслідки туристичної діяльності / Т. Трусова, І. Алексєєв // Бізнес Інформ. – 2014. – № 4. – С. 191–168.